

Borut Ingolič*

SOCIALNOGEOGRAFSKE SPREMEMBE V TREH PODROČJIH SR SLOVENIJE MED LETI 1951, 1961 in 1968

Referat temelji na nekaterih rezultatih raziskovalne naloge: »Spreminjanje današnje vrednosti prirodnega potenciala na nekaterih primerih v SR Sloveniji«. ¹ V referatu želim prikazati nekatere elemente in faktorje nekajletnega razvoja v treh prirodno različnih področjih, ki se uvrščajo k manj razvitim pokrajinam SR Slovenije. Ta tri področja so: del Komensko-Divaškega Krasa (v referatu prvo področje), del severovzhodnega dela Krške kotline in dela Krškega hribovja (v referatu drugo področje) in del terciarnega gričevja severnega obrobja Ljubljanske kotline ter dela južnega pobočja Kamniških Alp (v referatu tretje področje). Ob razvoju družbenih in ekonomskih dejavnikov v Sloveniji so ta tri področja ostala nekako ob strani. Njihova oddaljenost od večjih urbanih in industrijskih središč ter njihova relativna oddaljenost od razvijajočih se področij, jim je vtisnila podoben razvoj. Prirodni pogoji, ki so deloma ugodni le v nizkem delu tretjega področja, so drugod dokaj neugodni za rentabilno kmetijsko proizvodnjo. V prvem področju prevladuje razbitost in kamenitost kraškega sveta, ki močno omejuje uporabo kmetijskih strojev; v drugih dveh področjih pa nagib zemljišča onemogoča ali vsaj zmanjšuje možnost strojne obdelave zemljišč.

Ob enkratni osvetlitvi stanja in podobnosti vseh treh večjih regij ali področij, bo za socialno-geografsko raziskavo vsekakor zanimivo spoznati nekatere demogeografske činitelje in kasneje njihov vpliv na izrabo zemlje kmečkih gospodarstev. Za to primerjavo sem izbral tele pokazatelje:

- I. Razvoj števila prebivalstva v 100-letnem razdobju.
- II. Razvoj poklicne strukture prebivalstva med letoma 1953 in 1961.
- III. Spremembe v gospodarski strukturi čistih kmečkih gospodarstev.
- IV. Razdrobljenost zemljišča.
- V. Način obdelave njivskih in travniških površin.
- VI. Opuščanje in spremembe v izrabi agrarnih zemljišč.

* Dipl. geogr., gl. urednik, Mladinska knjiga, 61000 Ljubljana, Titova 3, glej izvleček na koncu zbornika.

¹ Borut Ingolič: Spreminjanje današnje vrednosti prirodnega potenciala na nekaterih primerih v SR Sloveniji. I. in II. del. Ljubljana 1970, Inštitut za geografijo univerze.

I. Razvoj števila prebivalstva v 100-letnem razdobju

Pri vseh naseljih v vseh treh področjih, ki leže tako prirodno kakor tudi gospodarsko v različnih regijah Slovenije, a je njihova osnovna gospodarska dejavnost pravzaprav enaka, so agrarna naselja, opazimo v razvoju števila prebivalstva od leta 1868 do leta 1968 enake poteze in skoraj enak razvoj. Med posameznimi naselji so seveda večje ali manjše razlike, toda medsebojna primerjava posameznih področij kot celote, kaže v vseh treh skoraj enak razvoj. Ker leži večina naselij v agrarno pasivnih področjih, brez večjih možnosti zaposlovanja odvečne delovne sile v drugih poklicih ali vsaj brez večjih možnosti uvajanja rentabilnega kmetijstva, je dejanski razvoj števila prebivalstva popolnoma razumljiv in do neke mere realen. V nobenem področju ni večjega neagrarnega središča, ki bi pritegovalo delovno silo ter tako posredno vplivalo na večanje števila prebivalstva okoliških naselij. Zato smo v celotnem 100-letnem razdobju, še posebej pa zadnjih 20 let, priče stalnemu nazadovanju števila prebivalstva in le v izjemnih primerih stagnaciji.

II. Razvoj poklicne strukture prebivalstva med letoma 1953 in 1961

Razvoj zaposlenosti prebivalstva v vseh treh področjih kaže v omejenem razdobju zmanjšanje števila zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu. Leta 1953 je bilo v vseh treh področjih zaposlenih v kmetijstvu 1711 prebivalcev ali 57,4 % vsega aktivnega prebivalstva, leta 1961 pa je bilo v primarnih dejavnostih zaposlenih le še 1336 prebivalcev ali 42,1 %. V primerjavi s razvojem zaposlitvene strukture prebivalstva v ostalih krajih Slovenije, je to zmanjšanje pravzaprav minimalno. Stanje pasivnega agrarnega področja ali področij in problemov, ki jih doživljajo taka področja v Sloveniji in Jugoslaviji, nam osvetli predvsem prikaz razvoja zaposlenosti v ostalih poklicih. V devetih letih se je število zaposlenih izven kmetijstva in gozdarstva povečalo le za 463. V istem času pa je število aktivnih prebivalcev vseh treh področij celo nazadovalo od 3026 v letu 1953 na 2814 v letu 1961. Razdobje med letoma 1953 in 1961 je pravzaprav že del bližnje zgodovine; toda procesi iz tega časa so se nadaljevali tudi po letu 1961, ko so dobili svoj najširši razmah. Njihov odraz pa je bil najmočnejši na spreminjanje gospodarske strukture čistih kmečkih gospodarstev. Zato ne bo odveč pogled na spremembe v zaposlitveni strukturi prebivalstva med letoma 1961 in 1968.

III. Spremembe v gospodarski strukturi čistih kmečkih gospodarstev

V vseh treh področjih ugotovimo skoraj enakomerno zmanjševanje števila zaposlenih v kmetijstvu. To število se je med letoma 1960 in 1968 zmanjšalo za 289 oseb. Obenem narašča v vseh treh področjih število članov kmečkih gospodarstev zaposlenih izven kmetijstva. Teh je bilo leta 1960 v vseh gospodarstvih le 5, leta 1968 pa jih je v istih gospodarstvih že 142. Hkrati se večja tudi število za delo nesposobnih članov gospodarstev, od 136 leta 1960 na 217 leta 1968.

Kljub enakim okvirnim razvojnim potezam se tri omenjena področja vendarle bistveno razlikujejo, predvsem v načinu in smeri prehajanja

članov posameznih kmečkih gospodarstev iz agrarnih v neagrarne poklice. V prvem področju je poklicno preslojevanje povezano predvsem z odseljevanjem prebivalstva ter zmanjševanjem števila članov gospodarstev, v tretjem področju pa preslojevanje ni tako pogosto in ni povezano z odseljevanjem. Poklicno preslojeno prebivalstvo pomaga pri delu na kmetiji in vloga velik del sredstev pridobljenih izven kmetijstva, v kmetijsko gospodarstvo. Proces v prvem in tretjem področju sta si torej podobna. V drugem področju pa pravzaprav ni poklicnega preslojevanja, ampak smo priče odmiranju kmetijske dejavnosti in s tem tudi kmečkega prebivalstva, ter absolutnemu zmanjšanju števila prebivalstva.

Od kod te razlike v razvoju pravzaprav prirodno enako neugodnih področij. Glavna razlika je v dejstvu, kakšnim vplivom je podvrženo posamezno področje. Prvo področje obsega okolico majhnih središč Sežane, Novie Gorice, deloma Dutovelj in Komna. Gospodarske in negospodarske panoge v teh središčih nudijo določeno število delovnih mest, torej nudijo prebivalstvu okoliških naselij možnost zaposlitve izven kmetijstva. To odsevajo spremembe v zaposlitveni strukturi prebivalstva, oziroma kmečkih gospodarstev. V tretjem področju se elementi prvega področja še stopnjujejo. Ljubljana, Kranj in Kamnik ter nekaj manjših središč v Ljubljanski kotlini nudijo okoliškemu prebivalstvu več možnosti zaposlitve. To se kaže v poklicni spremembi članov kmečkih gospodarstev. V drugem področju pa smo priče procesu, značilnemu za naselja odmaknjena od večjih središč, ali pa so ta središča premajhna za zaposlitev odvišne delovne sile širšega zaledja. Proces v teh področjih se še danes, vsaj v spremembi poklicne strukture tamkajšnjega prebivalstva, bistveno razlikuje od procesov v prvem in tretjem področju.

Demogeografske spremembe, predvsem prekvalifikacije agrarnega prebivalstva, se nujno odražajo v pokrajini. Prve spremembe so na zunaj slabo vidne, toda po nekaj letih so že očitne. Seveda niso demografski činitelji in spremembe v gospodarski strukturi kmečkega prebivalstva edini činitelji pokrajinskih transformacij, saj nastopajo skupaj s številnimi posrednimi in neposrednimi dejavniki, kot so na primer spremembe v hektarski velikosti posameznih zemljiških kategorij, spremembe v posestni strukturi itd.

IV. Razdrobljenost zemljišča

Analiza razdrobljenosti zemljišč čistih kmečkih gospodarstev kaže sicer dokaj ugodno velikost obdelovalnih površin, toda k obdelovalnim površinam sodijo še travniki, ki z večjo površino nekoliko popačijo sliko dejanske razdrobljenosti posameznih zemljišč. Najbolj so razdrobljena zemljišča v prvem področju, kjer že naravne razmere ne dopuščajo večjih strnjjenih kompleksov. Tudi v drugem področju poprečna velikost obdelovalne parcele ni dosti večja, v tretjem področju, ki zajema največje ravne površine pa je poprečna velikost obdelovalne površine znatno večja.

Negativno je, da se v osemletnem, oziroma v dvajsetletnem razdobju, razen v redkih primerih, razdrobljenost zemljišč ni bistveno spremenila. Na nekaterih zemljiščih se je razdrobljenost celo povečala. Tak razvoj vodi k nadaljnji drobitvi že tako močno razparceliranega zemljišča, kar posredno pomeni tudi dokaj majhne spremembe v načinu kmečkega go-

spodarjenja. Večji zemljiški kompleksi so že na zunaj lahko pokazatelji rentabilnega kmečkega gospodarjenja.

V. Način obdelave njivskih in travniških površin

Razvoj gospodarstva v svetu in pri nas, sili tudi kmetijstvo v racionalizacijo. Mehanizacija in s tem manjša izguba delovnega časa kmeta, je eden izmed bistvenih faktorjev pospeševanja kmetijskega razvoja. Omogoča pa tudi racionalizacijo dela in s tem v zvezi večji dohodek. Prav mehanizacija kmetijstva pa zadene v Sloveniji večkrat na nepremostljive ovire. Deloma so to drobna posest, razparceliranost zemljišč in majhne zmogljivosti nakupa moderne mehanizacije, deloma pa omejuje uvajanje mehanizacije neugoden relief. Značilni kraški pojavi — vrtače, so po vsem zemljišču prvega področja. Pogostost vrtač je med 26 in 70 vrtač na km². Večina obdelovalnih površin (predvsem njiv) je v dnu vrtač, od njihove velikosti in strmine roba pa je odvisna možnost strojne obdelave. Razen na kraških poljih, kamenitost planega kraškega sveta onemogoča strojno košnjo. Velika strmina, to je nagnjenost zemljišč, ki prevladuje v drugih dveh področjih, tudi odločilno vpliva na možnost uvajanja moderne tehnike. Znano je, da dopušča strmina strojno obdelavo le do določenega naklona, prav tako pa je z njo omejena možnost strojne košnje. Pri ugotavljanju možnosti strojne obdelave moramo upoštevati dva elementa: možnosti strojne obdelave, ki izhajajo zgolj iz prirodnih danosti in sposobnost nakupa strojev, ki izhaja iz kupne moči posameznega gospodarstva, oziroma možnosti nabave odgovarjajočega kmetijskega stroja. Ta dva elementa sta pravzaprav strogo ločena in se do neke mere celo izključujeta, vendar njune osnovne razlike pri prikazu dejanskega stanja ne pomenijo veliko.

V vseh treh področjih je uporaba strojev na njivskih in travniških površinah dokaj redka. Najslabše stanje je gotovo v prvem področju, kjer ob vprežni živini prevladuje celo ročna obdelava njivskih površin. Redki posestniki, ki obdelujejo zemljo strojno in številne parcele, ki se še obdelujejo ročno ali z živino, kažejo dokajšnjo zaostalost kmečkega gospodarjenja. Ta zaostalost se kaže predvsem pri čistih kmečkih gospodarstvih v pomanjkanju najpomembnejših kmetijskih strojev, traktorja in kosilnice, ki služita ob odsotnosti produkcijske specializacije, za opravljanje skoraj vseh kmetijskih del.

VI. Opuščanje in spremembe v izrabi agrarnih zemljišč

Neugodne naravne razmere, spreminjanje poklicne strukture članov posameznih kmečkih gospodarstev, spremenjeno vrednotenje kmečkega dela in pospešeni razvoj ter gospodarski faktorji izven kmetijstva, imajo v medsebojni soodvisnosti za posledico opuščanje obdelovalnih in ostalih zemljišč. Opuščanje je negativen odsev omenjenih faktorjev, lahko pa je tudi njihov pozitiven odsev. Pozitiven je takrat, ko se opuščajo zemljišča, katerih obdelovanje in dohodek iz njih sta v takem nesorazmerju, da ni povrnjena niti vrednost vloženega dela. V treh področjih Slovenije sem na zemljišču čistih kmečkih gospodarstev analiziral proces opuščanja posameznih parcel. Opazovanje in ugotavljanje tega procesa je velikokrat

nejasno in v zaključkih često posplošeno. Kljub temu, da sem smatral za opuščene le tiste parcele posameznih zemljiških kategorij, ki so bile dejansko opuščene, ne pa tiste, na katerih se je spremenila izraba (njiva v travnik, vinograd v travnik itd.), so dobljeni rezultati le deloma točni. Prikaz obsega opuščanja zemljišč mora namreč biti vezan na dolgotrajna opazovanja, da bi lahko pravilno izločili zemljišča, ki so samo nekaj let v prahi in bi jih ob enkratnem opazovanju smatrali za opuščena, ter dejansko opuščene parcele. Dobljeni rezultati bi morali sloneti na površinskem prikazu obsega opuščanja in ne le na številu opuščениh parcel. Površinski prikaz pa je pri nas skoraj nemogoče ugotoviti tako po katastru, kakor z anketo na terenu samem. Anketni podatki so nerealni, medtem ko kataster ne beleži (ali pa beleži z velikimi zamudami) spremembe v zemljiških kategorijah. Pri raziskavi tega procesa sem se posluževal vseh razpoložljivih podatkov od katastra, ankete do terenskega kartiranja. Rezultati so pokazali, da se opuščena obdelava agrarnih zemljišč že dalj časa. Ponekod na Krasu in tudi v gričevnatem svetu Videm-Krškega hribovja je proces opuščanja star več kot 50 let.

Zaključek

Namen referata je bil nakazati le nekaj elementov in faktorjev na katere moramo računati pri dolgoročnem ali kratkoročnem načrtovanju kmetijstva. Nikakor ni dovolj upoštevati pri načrtovanju le prirodne faktorje in enostavno ovrednotiti zemljišče kot ugodno ali neugodno za kmetijsko dejavnost, ob tem pa prezreti populacijske procese, razvoj in stanje posestne strukture, razdrobljenosti posesti in številne ostale faktorje in elemente, ki nastopajo v medsebojnih soodvisnostih.

Borut Ingolič

THE SOCIAL GEOGRAPHICAL CHANGE IN THE THREE SAMPLE AREAS OF THE S. R. OF SLOVENIA DURING THE 1951—1968 PERIOD

Some elements and features of the process of the social geographical change in the postwar period were studied in three separate and different parts of Slovenia which are all among the less developed micro-regions of the country. The three areas include:

- part of the Karst region in the Divača — Komen section (referred as au Area I in this summary),
- part of the northeastern section of the Basin of Krško, including its hilly borde area (Area II), and
- part of the tertiary foot-hills at the northern edge of the Ljubljana Basin below Kamnik Alps (Area III).

Knowing well the evolution of the social and economic factors in other parts of Slovenia the author believes that the three small areas discussed in this paper were left outside the mainstream of the contemporary development of the country. Because they are situated at some

distance from the larger urban and industrial centres and from developing areas in general, the evolution in all of the three areas was rather similar. The natural conditions, however, which are reasonably favourable only in a part of area III are elsewhere rather unfavourable for a profitable agricultural production.

The following elements or indicators were analysed:

1. the evolution of the total population during the hundred years period,
2. the evolution of the structure of population by profession (occupation) during the 1953 — 1961 period,
3. the change in the agricultural structure of pure agricultural land-holdings,
4. the fragmentation of the agricultural land,
5. the techniques of cultivation of the arable land and of the meadows,
6. the change in the agricultural land-use and eventual abandonment of cultivation.

1. The evolution of the total population during the hundred years period.

All settlements in any of the three areas which are located in such contrasting regions of Slovenia but which are agricultural settlements reveal the same characteristic features and a very similar evolution during the period extending from the year 1869 to the year 1968. A large majority of the settlements in the three areas are located in deficient agricultural belts where there are few opportunities for the employment of the surplus labour-force in other activities than agriculture, or at least where there are hardly any significant possibilities for the inducement of a really profitable agricultural production so the population trend of actual decline can be easily explained and expresses the real situation. There is no significant non-agricultural developing centre in any of the three areas that would have attracted the labour-force and thus indirectly affect the growth of population in the nearby villages. It is therefore not surprising that a strong decline of population was registered in the villages throughout the century long period and in particular during the last twenty years, except in rare cases.

2. The evolution of the structure of population by profession during the 1953—1961 period.

If the evolution is analysed for all the three areas put together the decline of the agricultural population (and that employed in forestry) is first to be noted for that period. The situation typical of a passive agricultural area or areas and of the problems which such areas face in Slovenia as well in other parts of Yugoslavia is best illustrated by the figures relating to the employment in other kinds of jobs. The number of persons employed outside agriculture and forestry during that period has risen by only 463. The figure for the active (working) population in the three areas put together has been reduced, however, from 3026 in the year 1953 to 2814 in the year 1961. That period belongs, of course, to the past, but the processes which had been initiated have continued also in the following years. They have been probably even more pronounced in that later period.

3. The change in the agricultural structure of pure agricultural landholdings.

Nearly equal decline of the number of the household members of such landholdings that are employed in agriculture was registered in all areas.

In spite of equal general characteristics of the evolution the three areas also reveal fundamentally different features. They differ in particular with regard to how the transition of members from agricultural to non-agricultural occupation occurs and with regard to the direction it takes. In area I the transition occurs mainly through emigration from the area. In area II, however, the transition occurs but is limited to particular landholdings, which means that people continue to farm the land on a part-time basis and — which is even more important — invest most of the money gained in other kinds of jobs in their own farms. Even if the transition does occur in both cases in the process of evolution very different in area III if compared with that taking place in area I. There is actually no transition from one occupation to another taking place in area II but rather a general decline of agriculture is setting in and is causing also a gradual extinction of the agricultural population.

The question is raised what are the causes for these differences in the process in areas which offer equally unfavourable natural conditions. The author considers that the main difference lies in the kinds of influences exercised on a particular area from outside. The first area includes the surrounding villages of several smaller centres (Sežana, Nova Gorica, partly also Dutovlje and Komen). Some new non agricultural activities are developing in these centres, in particular in Nova Gorica, and can absorb to some degree the locally available surplus labourforce from agriculture. In area III these elements are present on a much larger scale. Ljubljana, Kranj, Kamnik and even some smaller centres in the Ljubljana basin offer, because of the vigorous development, much greater opportunities for the employment to people from the surrounding rural areas. In the case of area II we witness a process which goes on in villages that are remote from larger developing centres or where the eventual centres outside the area are too weak to absorb the potential surplus labour-force in their wider periphery.

Both the demographic changes as well as the changes in the occupational structure of the agricultural population are necessarily reflected in the landscape in a few years' time. In this process the demographic factors and changes in the economic structure of the agricultural population are not, however, the only factors which do affect changes in the landscape. They work hand in hand with numerous direct or indirect influences and factors such as changes in the areas devoted to particular land-uses, changes in the size of the landholdings, etc. Three more should be mentioned.

4. The fragmentation of agricultural land.

The analysis related to the land belonging to pure agricultural landholdings has revealed that the amount of the cultivated land is still quite satisfactory; it should be borne in mind, however, that agricultural land

includes also meadows which, by their normally larger size, distort to a certain extent the overall picture. Agricultural land is most fragmented in area I where the natural conditions themselves do not allow for larger contiguous parcels. In area II the average size of parcel of cultivable land is not much larger whereas parcels are on the average considerably larger in area III, since the flat terrain is predominant.

5. The techniques of cultivation of the arable land and of the meadows.

The economic development in the world at large and in Yugoslavia also exercises a pressures on agriculture which has to be as efficient as possible. The introduction of the agricultural machinery, meaning a decline in the loss of the working time for the farmer, is one of the essential factors which foster the agricultural development. In is exactly the mechanisation of agriculture which is subject — in Slovenia — often to unsurmountable obstacles. Partly this is the small size of farms, the fragmentation of the land and the low purchasing power for the acquisition of agricultural machinery, but mechanisation is also handicapped by unfavourable landforms. The economic as well as structural and demographic changes are reflected in the land utilisation. These changes are also influenced by the possibilities for mechanical cultivation of the land. Two elements have to be considered: the possibilities for cultivation by machines which are adapted to natural conditions and the capacity to acquire suitable machinery at all which is dependant on the purchasing power of particular landholdings.

In all three areas the use of machinery on the arable land and on the meadows is rather limited. The situation is certainly worst in area I where not only animals are used but where some cultivation is being done even by hand. The small number of farmers that use machinery in agricultural work and the large number of parcels cultivated by hand or by animals both indicate a considerable backwardness of agricultural practices. The backwardness is manifested in particular in the equipment of pure agricultural landholdings with two essential implements: because just these landholding are not yet modernised or specialised and thus most lack the two universal means for nearly all farm work.

6. The change in the agricultural land-use and eventual abandonment of cultivation.

The unfavourable natural conditions, the change of the status of the members of particular agricultural landholdings, the changing valuation of the work in farming, the accelerated development in general and the economic factors not related to agriculture result — through their mutual interdependence — in the abandonment of the cultivation of land. This may be considered as a negative result of the factors that have been mentioned, but the abandonment may also be a positive consequence. It is positive if such parcels are abandoned where the income gained by their cultivation is no in proportion with the impot of the labour, which more than the actual produce. It is rather difficult to identify such a process and conclusions drawn are often too generalised. The study has re-

vealed that the abandonment of cultivation in all three areas is already a long-lasting process. In parts of the Kras region but also in the hilly tracts of area III the process has started already some fifty years ago. At present, however, land is not only being abandoned but the changes in the land-use are primarily taking place: arable land is being converted to meadows and meadows and pastures are being converted to forests.

Conclusion.

It should be emphasised in the conclusion that the purpose of this paper was only to point at some elements and factors which have to be taken into consideration in the long-term or short-term planning of agriculture. It is by no means enough to limit the attention to natural factors and to make an evaluation only on the basis of whether favourable or unfavourable natural conditions for agriculture are present. The demographic processes, the present state of the utilisation and the development trends have also to be considered as well as the conditions and the structure of the landholdings, the fragmentation of land and many other factors and elements which assert themselves in mutual interdependence. Only the comprehensive consideration of all elements, natural and social, can reveal the actual situation in a particular village or in a wider region.